

Mojca Novak
ZAMUDNIŠKI VZORCI INDUSTRIALIZACIJE
Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1991

Knjiga Mojce Novak je primerjalna analiza procesov vključevanja Slovenije (slovenskih dednih dežel) in centralne Srbije (beograjskega pašaluka oz. Kneževine Srbije) v procese globalne modernizacije. Modernizacijo avtorica razume kot prilagajanje institucij "na hitre družbene spremembe zaradi tedaj neznanega tempa večanja človeškega znanja, ki ljudem omogoča nadzor nad njihovim okoljem" (21), industrializacijo pa kot prehod s predindustrijske na industrijsko stopnjo razvoja družbenega sistema. Definiirajoča značilnost industrijske stopnje razvoja sta "masovna produkcija in potrošnja". Industrializacija in modernizacija se ujemata: industrializacija je (ekonomska in tehnološka) modernizacija...

Klasični prvi pogoji industrializacije so "defevdalizacija in transformacija agrarnega sektorja, avtonomi podjetniki in koncentracija kapitala za dolgoročne investicije" (50). Pri pionirjih industrializacije so bili torej ključni nosilci sprememb endogeni dejavniki (predvsem avtonomi podjetniki). Pri zamudnikih te pogoje nadomeščajo "odločilna vloga bank, militarističnih elit in vladnih administracij ter angažiranje tujega kapitala" (50). Obseg in nosilnost teh dejavnikov sta premosorazmerna gospodarski zaostalosti posamezne dežele....

Na osnovi teh izhodišč avtorica primerja postavke, dominantne agente in obrazce industrializacije v Sloveniji in Srbiji. Časovni okvir analize je obdobje 19. in prve polovice 20. stoletja.

Začetki industrializacije tako Slovenije kot Srbije sežejo v čas njune umeščenosti na obrobje dveh upadajočih imperijev. "Obrobnost je bila totalna in absolutna; obe regiji sta bili z metropolo v pravem kolonialnem odnosu" (136).

Slovenske dedne dežele so do prve svetovne vojne že imele izoblikovane osnovne pogoje za realizacijo "prvega industrializacijskega sunka". Zaradi pomembnega angažiranja tujega kapitala... v industrializirajoče namene (železnica, železarne) se ti pogoji približujejo procesom, ki so bili tipični za zgodnje zamudnike.

V primeru beograjskega pašaluka (Kneževine Srbije) pa zadostna koncentracija resursov za industrijske namene (do 2. svetovne vojne) sploh ni bila dosežena. V centralni Srbiji je bil agrarni kapital poglavitni endogeni resurs industrializacije, ob izbruhu velike recesije 30-tih let pa je še ta omejeni vir akumulacije (skorajda čez noč) izginil: prvi veliki industrializacijski sunek se je (zaradi tega) v Srbiji "zalomil".

V celoti gledano pa med Slovenijo in centralno Srbijo glede prvih pogojev industrializacije ni bilo velikih razlik (134). Pomembnejša razlika se je kazala le (še) v eni točki; v Srbiji je nezadostni koncentraciji resursov za industrializacijo ustrezal večji poudarek na državni regulaciji družbenega sistema. Izrazitejša vloga državne administracije kot investitorja je bila v "srbskem primeru" nedvomna. Ob tem so (otomanske) korenine državne regulacije omejevale industrijsko oz. potencirale neindustrijsko uporabo nacionalnega bogastva v Srbiji....

Tako v slovenskih dednih deželah kot v centralni Srbiji so nosilci industrializacije bili tuji investitorji. Avtohtoni investitorji so bili v obeh primerih šibki: delovali so v lokalnih okvirih, praviloma na območju tradicionalnih dejavnosti.....

Slovenija in Srbija sta se industrializirali po obrazcu delitve na enklavo (eksogeni akterji) in eksklavo (endogeni akterji). V tem dualističnem obrazcu industrializacije imajo endogeni dejavniki praviloma podrejeno vlogo: "z avtonomnimi strategijami ne zmorejo kontrolirati selektivne adaptacije eksogenih iniciativ in resursov" (50).

To je bila šifra vključevanja Slovenije in Srbije v "evropski svetovni sistem": umeščeni na obrobje procesa globalne modernizacije je ustrezala insuficientnosti endogenih elit, tej pa etatizacija ekonomije skupne države; etatizacija je po zlomu iz 30-tih let potencirana in z revolucijo zamrznjena: komunisti so le fiksirali proces nekega inferiornega polrazvoja na robu Evro-Azije? V to "nedokončano modernost" je bila (trda) državna regulacija vpisana: komunisti so zasedli prostor te regulacije in reproducirali njegove postavke; vzdrževali so tisto stopnjo industrializacije na kateri so si pridobili oblast....

Študija Mojce Novak je utemeljena na ideji umeščanja Slovenije in Srbije v kontekst svetovnega procesa industrializacije /modernizacije. Tematiziranje teh družb s svetovne perspektive ji razkrije dve deželi, ki sta trdno zasidrani na obrobju svetovnih procesov ... Natančna in poglobljena opredelitev interpretacijskega obrazca študije avtorici omogoča obvladovanje "zgodovinskosti" ter uspešno izpeljavo razlage neke "obsojenosti" na permanentno nedosegljivo modernost... Iz perspektive zloma jugoslovanske državne skupnosti se "zamudniški vzorci industrializacije" kažejo kot luciden sociološko-zgodovinski prispevek diskusiji o vzrokih tega zloma. Knjiga Mojce Novak je torej kljub tematiziranju "zgodovinskosti" (ali prav zaradi vrnitve v preteklost) izjemno aktualna.

Možni pripombi oz. sugestiji za nadaljnjo diskusijo sta dve: ena je splošno-teoretična, druga bolj konkretno-zgodovinska.

Za avtorico je industrializacija "po definiciji" brez ostanka znotraj procesa modernizacije. Če sprejmemo opredelitev, po kateri sta definirajoča značilnost industrijske družbe masovna produkcija in potrošnja, potem ugotovimo, da je pomemben del realsocialističnih družb nedvomno (bil) industrijski, torej moderen, kljub temu da so te družbe dejansko petrificirale neko stopnjo industrializacije, torej modernizacije. Delno modernizirana družba je modernizirana družba?! Menim, da takšno izhodišče omejuje velik interpretacijski potencial konceptualne mreže, ki jo Mojca Novak ponuja v svoji knjigi.

Delno modernizirana družba "realnega socializma" seveda ni (bila) moderna družba. Zaradi tega je treba opredeliti kriterij "dodatnega" razlikovanja. Mojca Novak ga omenja, v svojo paradigmo pa ga ne intergrira: predmodernost je utemeljena na "subsistenčnem (netržnem) kmetovanju", na samozadostni reprodukciji zaprtega (kmečkega) gospodinjstva. Produkcija in poraba se v predmodernih časih ujemata: vse, kar kmet sproducira, porabi (sam). Če pa je predmodernost enotnost produkcije in porabe, potem je modernost njuna popolna, generalna raz- ločenost: vsak producent moderne družbe izključno proizvaja za druge. Generalni ločenosti sfer proizvodnje in porabe ustreza univerzalni medij njenega povezovanja: trg. Proces modernizacije je v terminih produkcije in porabe torej proces njenega razločevanja. Osrednja "metoda" tega razločevanja je ekspanzija blagovne produkcije; vmeščanje trga med sferi produkcije in porabe...

Pri (pozni) zamudnikih so avtohtone tržne sile šibke. Zaradi tega država pri njih praviloma "pomaga" pri razločevanju produkcije in porabe. Ob tem se naveže na obrazce predmoderne regulacije družbene reprodukcije; postane osrednji regulator, ki ga potem komunistična intervencija v zgodovino povzdigne v čisto obliko (programa ukinitve

blagovne produkcije). Menim, da bi bilo centriranje interpretacijskega obrazca analize okrog konceptov tržne/netržne regulacije družbene reprodukcije še posebej neizogibno v poskusu analize postrevolucionarne družbe. To seveda ni osrednji predmet študije Mojce Novak. Moja pripomba pač velja v meri v kateri je cilj njene analize, namreč utemeljitev kritike realnega socializma. Iz perspektive "zamudniških vzorcev industrializacije" se je ta nova družba omejila na reprodukcijo struktur, sproduciranih znotraj procesa periferne, nedokončane modernizacije; ni predstavljala nič bistveno novega. Iz perspektive konceptov tržna/netržna regulacija to ne drži: revolucija je sicer bila povzetek dotedanjega razvoja, ta povzetek pa je bil kvalitetna sprememba. Komunisti so povzdignili strukturo državnega posredovanja proizvodnje in porabe v izključno obliko regulacije družbene reprodukcije....

Moja druga pripomba se nanaša na oceno (prvih pogojev) industrializacije v Sloveniji in Srbiji: sklep, da med njima velikih razlik ni bilo, ne ustreza ugotovitvam analize. Tudi izvajanje njunih podobnosti z obrobja dveh propadajočih imperijev ni korektno: za formalno podobnostjo kolonialnih odvisnosti od dveh metropol je zakrita bistvena razlika teh metropol. Skozi metropolo slovenskih dednih dežel so do teh dežel prihajali (tudi) modernizacijski impulzi, metropola Beograjskega pašaluka pa je bila center imperija, ki se je pod pritiskom modernizacije (oblikovanja svetovnega gospodarstva) umikala v Azijo ... Iz teh razlik potem sledijo pomembne razlike v "poudarkih": zadostna koncentracija industrializirajočega kapitala na eni ter (vojaško- politični emancipaciji ustrežna) državno-vojaška regulacija na drugi strani. Kombiniranje teh razlik v "poudarkih" je sproduciralo neki lokalni miniimperij, ta pa je bil začasno "zafiksiran" v komunizmu in "razfiksiran" v postkomunizmu; ker pa se je aparat državne regulacije tega imperija pretežno ujemal s tradicijo in izkušnjami enega zamudnika, tržne pa z izkušnjami drugega, je bil razpad tega imperija neizogiben... V prihodnje bodo pač zamujali posamično...

Miroslav Stanojević